

Костюк Д.С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВПЛИВ «ПОМАРАНЧЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ» НА РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ (2004–2013 РР.)

Громадянське суспільство в даній статті розглядається виключно як існуюча історична реальність. Для вивчення громадянського суспільства автор використовує інституційний підхід. Аналізує вплив, який здійснила так звана «Помаранчева революція» на розвиток головних інститутів громадянського суспільства. З'ясовує, яке значення відіграли громадські організації, профспілки, ЗМІ, церква та політичні партії в протестних подіях, та як змінилися ці елементи громадянського суспільства після «Майдану». Визначає, на якому рівні перебував розвиток громадянського суспільства у 2004–2013 роках, і з'ясовує, що гальмує його еволюцію.

Ключові слова: громадянське суспільство, «Помаранчева революція», ЗМІ, громадські організації, профспілки, церква, політичні партії.

Постановка проблеми. Внаслідок часового застереження та розмитості дисциплінарних меж деякі фахівці сучасну історію невинно відносять до предмету політологічної науки. Однак історична квадрига (органічна єдність соціальної, політичної, економічної та культурної проблематики) створила у ХХ – ХХІ ст. ряд суміжних наукових дисциплін і зробила неминучим використання міждисциплінарних підходів в історичному дослідженні. Невипадково, саме освоєння міждисциплінарної методології визнали найважливішим нововведенням ХХ ст. учасники ХІХ Міжнародного конгресу історичної науки, що був проведений в Осло у серпні 2000 року. Автор статті переконаний, що історик має наукове право досліджувати сучасні йому події і може бути при цьому об'єктивним, якщо він сам не є важливим фігурою тих подій, які вивчає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед істориків, об'єктом вивчення яких стало вітчизняне громадянське суспільство, слід виділити автора монографії з політичної історії незалежної України, доктора історичних наук Р. Офіцинського. Йому належить періодизація так званої «Помаранчевої революції», якою користується автор даної статті. Офіцинський розділив «революцію» на три етапи. Перший етап тривав сімнадцять днів від початку протестних акцій в столиці до дня, коли суд встановив факт фальсифікації результатів другого туру виборів президента (22 листопада – 8 грудня 2004 року). Другий етап завершився переголосуванням, так званим

історичним «третім» туром президентських виборів (26 грудня 2004 року). Третій етап завершився інавгурацією Віктора Ющенка 23 січня 2005 року [13, с. 341–342].

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати вплив, який здійснила «Помаранчева революція» на розвиток головних інститутів громадянського суспільства, з'ясувати, як змінилися ці інститути після «Майдану», визначити, на якому рівні перебував розвиток суспільства у 2004–2013 роках, і з'ясувати, що гальмує його еволюцію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Громадянське суспільство можна розглядати з моральної, інституційної та ідеологічної точок зору. З інституційної точки зору вчені досліджують засоби вираження моральних вимог громадянського суспільства. Воно висловлює свої принципи через існуючі інститути, такі як конституція та законодавство, з одного боку, та державні організації, – з іншого. Також громадянське суспільство створює власні інститути. Мова йде про ЗМІ, інститути вираження громадської думки (опитування, голосування), а також специфічні «власні» організації громадянського суспільства, такі як громадські організації та благодійні фонди. У результаті воно становить досить складну соціальну структуру, де є власна стратифікація, структури еліт, контролю та інституціоналізації, тобто, як слушно зазначив Л. Іонін, – «перетворення рухів та ініціатив у формальні організації» [6, с. 4].

Проблема виокремлення інституційного (практичного) від теоретичних підходів до вивчення громадянського суспільства піднімається в українській історіографії не вперше. А. Колодій головною із проблем, пов'язаних з вивченням громадянського суспільства, назвав саме недостатню відмежованість теоретичної абстракції «громадянське суспільство», що використовується науковцями як ідеальний тип, від описових (емпіричних) характеристик реально існуючих різновидів громадянських суспільств, що «в певний спосіб та до певної міри наближаються до цієї абстракції» [9].

Таким чином, громадянське суспільство – це, з одного боку, об'єктивно існуюча суспільна реальність, частина суспільства як цілого, яка розвивається в політичному просторі та часі, має свої стадії та географічно-територіальні різновиди. А з іншого боку, це теоретична абстракція, за допомогою якої намагаються розпізнати цю реальність і глибше осмислити суспільну систему під певним, специфічним для теорії громадянського суспільства кутом зору. Така теоретична абстракція і є ідеальний тип громадянського суспільства, який, на слушну думку Колодія, також не є сталим [9].

У даній статті автор досліджує громадянське суспільство виключно як об'єктивно існуючу реальність. Вона знайшла в період розгортання так званої «Помаранчевої революції» свій прояв у народних рухах, діяльності активних членів соціуму, які з метою досягнення поставлених перед собою цілей утворювали відповідні інститути громадянського суспільства. Цю так звану «матерію» громадянського суспільства можемо спостерігати у вигляді міжперсональних стосунків людей, відносин у рамках певних організацій, участі в них та ставлення до них, а також участі в масових колективних акціях. Адже, як зазначає Л. Алексеев, громадянське суспільство – це не все населення в цілому, це так чи інакше структурована його частина, й до того ж «наділена якимось енергетичним зарядом» [1, с. 8].

«Помаранчева революція» була продуктом громадянського суспільства. Саме ж громадянське суспільство в ній виступало і як об'єкт, і як суб'єкт історії. Воно відстоювало власні права та свободи, можливість визначати курс держави та її шлях до економічного зростання, проти зловживань та за власну національну гідність. З іншого боку, громадянське суспільство було об'єктом тиску в руках політиків на своїх конкурентів та елементом піар-компанії, показу головних діячів «революції» у вигідному світлі для більшої частини пасивних громадян, що споглядали за подіями в столиці з

екранів своїх моніторів. Сили, активність, цілі громадянського суспільства скеровували керівники протестних акцій в потрібному напрямку для забезпечення перемоги команди одного з кандидатів у президенти.

«Помаранчева революція» відкрила для світу організоване громадянське суспільство українського взірця. Відбулося те, чого чекала опозиція декілька років тому під час розгортання руху «Україна без Кучми». Тоді протестні акції нараховували не більше десятка тисяч учасників. Подіж на Майдані у кінці 2004-го мали більший резонанс та активізували сотні тисяч українців по всій Україні.

Виступи українців проти фальсифікації результатів виборів президента носили масовий характер. На думку Л. Новоскольцевої, їхній масштаб не був передбачений навіть самим виборчим штабом Віктора Ющенка [12, с. 174]. За підрахунками Р. Офіцинського, в центрі столиці збиралися до 500 тисяч «помаранчевих» мітингувальників. У Львові на протест виходило більше 100 тисяч, у Харкові – до 70 тисяч. Також активізувалися і прихильники Віктора Януковича. На привокзальній площі в Києві вони одного разу зібрали мітинг в 5–7 тисяч осіб, у Донецьку мітингували по 20–30 тисяч [13, с. 296]. Завдяки «Помаранчевій революції» відбувся прорив у розумінні ролі громадянського суспільства та можливості соціальної мобілізації громадян України.

Учасники протестних акцій на Майдані Незалежності відчували свою моральну відповідальність за забезпечення законності та справедливості в Україні. Це ж стосується громадян, які добровільно та без винагороди вийшли на акції протесту як за одного, так і за іншого кандидата в президенти у різних куточках країни. Адже кольорова палітра активістів не грає ролі для історичного вивчення феномену громадянського суспільства.

Розберемо по окремих кейсах, який вплив мала «Помаранчева революція» на конкретні інститути громадянського суспільства.

Зокрема, «Помаранчева революція» пролила світло на ситуацію, що склалася в середовищі важливого інституту громадянського суспільства – **ЗМІ**. По-перше, учасники протесту відчували на «власній шкурі», наскільки та від кого є залежними українські мас-медіа. По-друге, ЗМІ довели свою впливовість на формування громадської думки. По-третє, зрештою, в самих мас-медіа відбувалися свої внутрішні «революції».

Серед національних телеканалів першим перейшов в опозицію до Віктора Януковича під-

контрольний Петру Порошенку «5 канал». За місяць до початку протестних акцій тодішня влада почала його блокувати. У відповідь на блокаду, журналісти 18 телеканалів 28–29 жовтня 2004 року заявили про свій спротив цензурі. Зокрема, 25 журналістів «Нового каналу», 15 – з ICTV, по 12 представили «Перший національний», «Інтер» та «1+1», 11 – «Тоніс». До 5 листопада звернення підтримали вже 329 тележурналістів 34-х компаній. Як пише, Р. Офіцинський, принциповість виявили на УТ-1. 3 листопада ведучий вечірніх новин Володимир Голосняк відмовився читати заяву штабу Віктора Януковича, тому що редактори програми не подали позицію конкурента. За кілька днів після цього випадку його звільнили [13, с. 328].

Про зловживання під час президентської виборчої компанії багатократно заявляли на шпальтах газет, по радіо та в інтернет-просторі «Українська правда» та «радіо Свобода». А на будинку Спілки письменників, що розташований поруч з Адміністрацією президента по вулиці Банковій, маніфестанти вивісили табличку «Вулиця Георгія Гонгадзе» [13, с. 330] на честь відомого журналіста, у вбивстві якого активісти звинувачували тодішнього президента Леоніда Кучму.

«Помаранчева революція» здійснила значний вплив на такий «власний» інститут громадянського суспільства, як **громадські організації**. Крім того, що громадські організації стали рушійною силою «Помаранчевої революції», вони також відіграли значну роль у здійсненні інформаційно-просвітницьких заходів, моніторингу перебігу виборчої кампанії, організації юридичної підтримки громадян, проведення опитувань при виході з виборчих дільниць, що зрештою дозволило визначити рівень фальсифікацій під час виборів [7, с. 137].

Після «Помаранчевої революції» зросла кількість і громадських організацій, і організацій-донорів, що за рахунок надання грантів забезпечили роботу перших. За інформацією В. Білецького, на кінець 2004 року кількість громадських організацій становила 28 тисяч. У порівнянні із країнами західної Європи та Північної Америки, це небагато: одна неурядова організація на 1710 жителів країни, але водночас це суттєво більше, ніж у сусідніх Білорусі та Російській Федерації [2, с. 72].

Однак, говорячи про розвиток громадянського суспільства, ми повинні розуміти: поверхневий кількісний підхід до визначення параметрів його розвитку не дасть нам можливості зрозуміти дій-

сний стан справ і визначити напрями державної та суспільної політики розвитку громадянського суспільства. Акцент на кількості громадянських організацій, кількості їхніх членів, що визначається за статистичними даними самих неурядових організацій, кількість коштів, ними отриманих, може ввести нас в оману.

Звісно, факти того, що в перші місяці після проголошення незалежності України або ж «Помаранчевої революції», або «Революції гідності» кількість громадських організацій зростала в небачених досі масштабах, вказує на ріст громадської активності. Але говорити про рівень розвитку громадянського суспільства можна лише, спираючись на якісні, а не кількісні характеристики. Кількісні показники можна вважати одним із показників розвитку, але слід чітко розуміти, що вони фіксують і які мають обмеження.

Як слушно пише В. Борисова, організації можуть бути фіктивними, бути реалізацією чийось лідерських амбіцій, інколи вони мають вузьке функціональне призначення, наприклад, діють в якості легальної ширми центрів соціологічних досліджень, які створені задля отримання прибутку, проте користуються статусом неприбуткових організацій або організацій, що створені для реєстрації спостерігачів на виборах тощо [4, с. 130].

Водночас «Помаранчева революція» сприяла зміцненню ще одного інституту громадянського суспільства – **церкви**. Вона стала «релігійною церемонією», як написав 17 грудня 2004 року в Wall Street Journal Адріан Каратницький. Адже кожен день Майдан починав із молитви, у вихідні проводили міжконфесійні літургії та молебні. Протестні акції, серед інших, відкрито підтримали патріарх Філарет, кардинал Любомир Гузар, лідер єврейської громади Києва Анатолій Шенгайт [13, с. 322].

Наслідком «Помаранчевої революції» стала активізація політичного життя українців та пожвавлення процесу партійного будівництва. За інформацією А. Колодія, з серпня 2004 по серпень 2005 р. в Україні утворили 29 політичних партій [10, с. 99]. **Політичні партії** займають проміжне положення, переплітаючись як з органами влади, так і з громадянським суспільством, оскільки утворюються в його межах, але їхньою метою є одержання політичної влади та реалізація певного політичного курсу. До того моменту, коли політична партія перемагає на виборах і починає представляти собою владу, вона є частиною громадянського суспільства.

«Помаранчева революція» здійснила також оздоровчий тиск на ті інститути громадянського суспільства, які до протестних подій з кожним роком втрачали залишки незалежності. Зокрема, мова йде про **профспілки**, які не відіграли помітної ролі ні під час народного протесту, ні опісля. Хоча, як підкреслює Курт Гельмунт, на папері профспілки є представницьким органом усього працюючого населення України [11, с. 147–148].

«Помаранчева революція» сприяла **міжнародному визнанню** України як демократичної держави з розвиненим громадянським суспільством. Безпосереднім наслідком успіху народного протесту стало успішне для України голосування Європарламенту 13 січня 2005 року. Тоді 467-ма голосами «за» проти 19-ти європарламентарі прийняли резолюцію, за якою надали Україні «європейську перспективу» з можливим членством в ЄС. У прийнятому документі закладена ідея, за якою «доля України пов'язана з Європою, яка вірить у чесні вибори, прозорий бізнес і свободу слова». Р. Офіцинський, підкреслюючи цей факт, зазначає, що «європейський чинник став духовним стрижнем революції» [13, с. 295].

Важливим починанням, яке допомогло визначити **рівень розвитку громадянського суспільства** в Україні на основі збору документальних даних та опитування громадян, став проект «Визначення Індексу розвитку громадянського суспільства», проведений упродовж 1999–2005 років міжнародною організацією CIVICUS. У результаті дослідження виявили ряд позитивних рис, які характеризують громадянське суспільство в Україні. Це, зокрема, розвиненість правозахисних груп, які інформують громадян щодо стану та способів захисту їхніх прав, і толерантність громадянського суспільства та його схильність до ненасильницьких методів боротьби. Зрештою, «Помаранчева революція» розвіяла розповсюджений стереотип: дослідження показало доволі високий рівень участі громадян в акціях громадянського суспільства. Хоча лише 12% дорослого населення станом на 2005 рік було охоплене формальними організаціями, 50% опитаних зізналися, що приймають участь в різноманітних акціях. Ю. Тишкун виокремлює ще одне важливе дослідження, яке красномовно говорить про вплив, який «Помаранчева революція» справила на українське громадянське суспільство та його сприйняття у світі. За даними авторитетної міжнародної організації «Freedom House», Україна за рівнем політичних прав і свобод з 2005 до 2009 рр. отримувала оцінку «вільної країни» [14, с. 7].

Однак, як слушно підкреслила політолог Т. Гончарук, майданівську ейфорію вже в середині 2005 року змінило глибоке розчарування. Постійний «поділ портфелів», скандали у Верховній Раді та Кабміні, а також невиконання декларованих на «Майдані» обіцянок суттєво дискредитували обраний «прозахідний» курс розвитку держави [5, с. 266].

Саме ж громадянське суспільство захворіло на так званий **«постпомаранчевий синдром»**. Багато нових громадських організацій та благодійних фондів, які живилися за рахунок грантової допомоги, що накрила Україну після «Помаранчевої революції», існували лише на папері та, попри сподівання політологів, не змінили життя значної кількості громадян. Тут проявилася й хронічна хвороба українців: вітчизняне громадянське суспільство можна порівняти зі спринтером, який став на старт марафонського забігу, а, відповідно, провівши швидкий старт, видохся та зійшов з дистанції. Українці мислять на коротку перспективу. Після переможної «Помаранчевої революції», її прихильники виявилися не готові й надалі чинити здоровий тиск на владу та боротися за необхідні зміни. Суспільство виявило здатність до імпульсивних дій, але не до щоденної активності. У неревольюційній ситуації громадська діяльність залишилася справою небагатьох. Пасивність далі стимулювалася втратою довіри до політиків.

До того ж абсолютна більшість міжнародної технічної та фінансової допомоги пішли не на підтримку громадських об'єднань, а на допомогу новому уряду, який, зі свого боку, не виявив інтересу до заохочення громадських ініціатив. Громадяни значною мірою були відчужені від влади та не впливали на її дії. Відповідно до соціологічного дослідження Центру Разумкова, проведеного у квітні 2007 року, 80% громадян України не відчували себе господарями власної держави. Мали таке відчуття лише 11% опитаного населення.

Поступово в середовищі самого громадянського суспільства через невпинну боротьбу президента з прем'єр-міністром та хаос в парламенті, зазнала дискредитації ідея демократії. Не дивно, що суспільство підхопило нав'язану політехнологами Януковича ідею «твердої руки». Це спричинило перемогу Віктора Федоровича на президентських виборах 2010 року.

З вуст політиків все частіше почав лунати термін «громадянське суспільство». Чиновники навіть на папері прописали декілька стратегій його розвитку. Однак до 2013 року жодної реальної підтримки інститутів громадянського суспільства з боку держави не помічено. Міжнародні грантові

організації теж поступово виходили з українського ринку. Адже за те, щоб мати можливість допомагати українським громадянам та ініціативним групам, їм доводилося проходити через «бюрократичне пекло». Водночас посилювався тиск на ЗМІ. Не дивно, що Україну перестали розглядати в Європі як вільну державу та все частіше почали говорити про так званий «авторитарний режим» Януковича.

Навіть після «Революції гідності» в Україні досі відсутня системна державна політика щодо взаємодії з громадянським суспільством і сприяння діяльності його інститутів. Органи державної влади та політичні партії неохоче проводять консультації з представниками громадських об'єднань, вкрай рідко враховують вимоги громадськості.

Активні громадські організації в більшості своїй залежні від закордонних донорів, у той час, як вітчизняні меценати віддають перевагу

фінансуванню політичних проектів [12, с. 179]. Як слушно зауважує Євген Бистрицький, голова одного з найвпливовіших громадських об'єднань, що діють в Україні, – «Відродження», «по суті, весь активний громадський сектор, неурядові організації, які повсюдно захищають, лобіюють та відстоюють демократичні права та життєво важливі інтереси населення, -було створено коштом іноземних державних та приватних донорів, програм міжнародної допомоги з розвитку» [3, с. 4].

Висновок. Отже, попри проблеми, які гальмують розвиток громадянського суспільства в Україні, автору не видається можливим заперечувати той факт, що «Помаранчева революція» мала важливе значення для становлення так званого «третього сектору». Як точно зазначив Сергій Кисельов, найважливішим результатом Помаранчевої революції є сам факт її здійснення [8, с. 175].

Список літератури:

1. Алексеева Л. Гражданское общество и судебная власть. Общая тетрадь, 2009. № 1 (47). С. 7–17. URL: http://www.civisbook.ru/files/File/Alekseeva_47.pdf (дата звернення: 29.01.2018).
2. Білецький В. «Третій сектор» як основа громадянського суспільства. Збірник наукових праць «Громадянське суспільство як здійснення свободи» / за ред. А. Карася. Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2006. С. 62–86.
3. Бистрицький Є. Громадянське суспільство – рушій демократичних перетворень. Громадянське суспільство. 2010. № 1(12). С. 2–7.
4. Борисова В. Ресурси розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні: методологічні засади дослідження. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. 2013. Т. 21, вип. 23(4). С. 129–133. URL: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vdufsp_2013_21_23\(4\)_22.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vdufsp_2013_21_23(4)_22.pdf) (дата звернення: 20.01.2018).
5. Гончарук Т. Політологія: лекційний курс і практикум: навчальний посібник / за ред. Т.В. Гончарук. Тернопіль, 2008. 376 с.
6. Ионин Л. Теоретико-методологические основы изучения гражданского общества. 37 с. URL: http://www.civisbook.ru/files/File/Ionin_L_G.pdf (дата звернення: 12.12.2017).
7. Кемпе І. Міжнародна орієнтація і зовнішня підтримка кандидатів. Президентські вибори та Помаранчева революція: вплив на трансформаційні процеси в Україні / І. Кемпе, І. Солоненко; за ред. Г. Курта та ін. К.: Заповіт, 2005. С. 106–146.
8. Кисельов С. Демократизація українського суспільства: утопії та реалії. Цінності громадянського суспільства і моральний вибір: український досвід. К.: Етна-1, 2006. С. 163–175.
9. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні: монографія. Львів: Червона Калина, 2002. 272 с.
10. Колодій А. Партійна структуризація в Україні у контексті розвитку громадянського суспільства і поза ним. Збірник наукових праць (третій випуск), підготовлений за дослідницькою програмою кафедри філософії «Громадянське суспільство як здійснення свободи»; за ред. А. Карася. Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2006. С. 83–106.
11. Курт Гельмунт. Після Помаранчевої революції: нові виклики владі і громадянському суспільству. Президентські вибори та Помаранчева революція: вплив на трансформаційні процеси в Україні; за ред. Г.Курта та ін. К.: Заповіт, 2005. С. 146–148.
12. Новоскольцева Л. Проблема формування громадянського суспільства в незалежній Україні: монографія. Луганськ, 2012. 244 с.
13. Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності (на матеріалах періодики Заходу). К.: Інститут історії України Національної академії наук України. Ужгород: Гражда, 2005. 468 с.
14. Тишкун Ю. Інституціоналізація громадянського суспільства в Україні як чинник раціоналізації державної бюрократії: дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси»; Львівський національний у-т ім. Івана Франка. Львів, 2009. 158 с.

**ВЛИЯНИЕ «ОРАНЖЕВОЙ РЕВОЛЮЦИИ»
НА РАЗВИТИЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УКРАИНЕ (2004–2013 ГГ.)**

Гражданское общество в данной статье рассматривается исключительно как существующая историческая реальность. Для изучения гражданского общества автор использует институциональный подход. Анализирует влияние, которое осуществила так называемая «Оранжевая революция» на развитие главных институтов гражданского общества. Выясняет, какое значение сыграли общественные организации, профсоюзы, СМИ, церковь и политические партии в протестных событиях и как изменились эти элементы гражданского общества после «Майдана». Определяет, на каком уровне находилось развитие гражданского общества в 2004-2013 годах, и выясняет, что тормозит его эволюцию.

Ключевые слова: гражданское общество, «Оранжевая революция», СМИ, общественные организации, профсоюзы, церковь, политические партии.

**THE INFLUENCE OF THE „ORANGE REVOLUTION”
ON THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE (2004-2013)**

Civil society in this article is considered exclusively as an existing historical reality. To study civil society, the author uses an institutional approach. Analyzes the influence that the so-called „Orange Revolution” has made on the development of the main institutions of civil society. Finds out how important the public organizations, trade unions, the media, the church and political parties played in the protest events. And how these elements of civil society changed after the «Maidan». Determines at what level the development of civil society was in 2004-2013 and finds out what is hindering its evolution.

Key words: civil society, „Orange revolution”, mass media, public organizations, trade unions, church, political parties.